

Іван Іващенко

КОМЕНТАР ДО УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ «ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ДУХУ ЯК ЧИСТОГО АКТУ» ДЖОВАННІ ДЖЕНТІЛЕ

Цей коментар має за мету обґрунтувати ухвалені перекладацькі рішення та дати українському читачеві провідну нитку, яка дозволить зорієнтуватися в термінології Джентіле. Але спочатку слід увиразнити історію постання книжки.

(1) Історія видання і перекладів

«Загальна теорія духу як чистого акту» (*Teoria generale dello spirito come atto puro*) вийшла друком у Флоренції навесні 1916 р. Це дослідження становить результат прочитаного Джентіле курсу лекцій в університеті Пізи в 1915–1916 р. Книжка складається із двадцяти восьми глав, з яких увазі українського читача запропоновано переклад перших трьох глав. Ці глави вибрані невипадково, адже саме вони дають українському читачеві змогу запізнати структуру аргументації автора та ключові для його теорії поняття.

Про лекційний характер книжки пише сам Джентіле в коротенькій передмові до першого видання. По суті, *Загальна теорія* являє собою авторський конспект лекцій, який «залишиться з моїми учнями і після іспиту» [Gentile, 2003: р. V]. За життя Джентіле книжка витримала п'ять видань. Видання з другого по четверте містили присвяту¹ Бенедетто Кроче, яка відсутня в п'ятому виданні, що зумовлено розбіжностями, які виникли між двома філософами після вступу Джентіле до фашистської партії Італії та активної особистої співпраці з її лідером Беніто Муссоліні.

© І. Іващенко, 2013

¹ Ось ця присвята в моєму перекладі: «Більш ніж двадцять років тому я присвятив тобі книжку, яка засвідчувала нашу *concordia discors* (*суперечливу згоду*), тобто дружбу, що ґрунтувалася на духовній співпраці, а тому на дискусії. Дружба, на яку молодь дивилася в захваті як на гідний наслідування приклад. За весь цей час співпраця стала дедалі ближчою, а дружба дедалі міцнішою. Та ця моя стара книжка більше не живе в моїй душі, а тому я відчуваю потребу знову написати твоє дороге ім'я на початку цієї книжки» (*Più di venti anni fa ti dedicai un libro che era una testimonianza della nostra concordia discors: di un'amicizia fatta di collaborazione spirituale, e perciò di discussione. Un'amicizia, che ho poi veduto con gioia guardata dai giovani con ammirazione, come imitabile esempio. Ora in tutto questo tempo la collaborazione è divenuta sempre più intima, l'amicizia sempre più salda. Ma quel mio vecchio libro non vive più nell'animo mio; e io perciò sento il bisogno di tornare a scrivere il tuo caro nome a capo di questo*).

Невдовзі після публікації книжки її заходилися перекладати різними мовами. Перший повний переклад видано в Англії [Gentile, 1922] під назвою «The Theory of Mind as Pure Act», який зробив Герберт Вільдон Кар (Herbert Wildon Carr). На цей переклад я вряди-годи взорувався, ухвалюючи власні перекладацькі рішення, але в цілому перекладові Кара до певної міри властивий волюнтаризм, адже перекладач часто виступає співавтором Джентіле, додаючи цілі речення, що мають прояснювальний характер і розвивають думку Джентіле. Така настанова Кара зумовлена особливостями синтаксису Джентіле.

Окрім англійського перекладу також існує французький переклад Аліна Ліона (Aline Lion) «L'Esprit, acte pur» [Gentile, 1925], а також японський переклад Гаяо Міури [Gentile, 1940]. Нещодавно вийшов друком російський переклад Александра Зоріна «Общая теория духа как чистого акта» [Джентіле, 2008]. Окрім згаданих повних перекладів книжки також існує частковий німецький переклад, який згадує сам Джентіле в передмові до п'ятого видання книжки. Вочевидь, німці планували видати весь текст, адже Джентіле згадує про підготовку перекладу в 1938 р., проте обмежилися лише витягами з книжки, виданими ще в 1931 р. під назвою «Der aktuelle Idealismus». Після Другої світової війни зі зрозумілих причин теорія Джентіле вже не була актуальною ні в ФРН, ні в НДР, тому повного перекладу книжки німецькою мовою не існує досі.

(2) Термінологія Джентіле

1. *La mente – lo spirito, ум – дух.*

Ці терміни Джентіле вживає, мабуть, найчастіше, тому почати варто саме з них. Перекладаючи цю поняттєву пару, треба передовсім взоруватися на аргументацію Джентіле, а не на історію вжитку цих слів в італомовній філософській традиції. «La mente» становить для Джентіле радше статичне поняття, завдяки якому він описує сукупність якостей і здатностей, які відрізняють людину від неживої природи і тварин. Це поняття ще не конкретизує, у чому полягають такі відмінності, а лише вказує на сам факт такої відмінності. Показово, що Джентіле вживає *la mente* на початку свого дослідження, описуючи емпіричний ідеалізм Джорджа Барклі: «l'oggetto, insomma, che, quantunque pensato fuori d'ogni mente, è sempre mentale»² [Gentile, 2003: р. 3–4]. Отже, вже тут Джентіле натякає на те, що ми (як це, на думку Джентіле, робив Барклі) природно можемо припускати існування чогось поза умом. З цих міркувань випливає, що «ум» являє собою нейтральне, непроблематичне поняття, котре лише вказує на напрямок пошуку. Можна навіть сказати, що за допомогою «ума» Джентіле часто описує природне мислення, якому властивий стихійний емпіризм. Те саме він закидає Барклі, котрий обстоює думку про незалежність реальності від ума, коли: «pone che la realtà non è propriamente oggetto e contenuto della mente umana, nè quindi, a dir vero, pensiero di questa mente»³ [там само, р. 4].

«Уму» Джентіле протиставляє дух, *lo spirito*, чи радше вбачає в духові сутність ума. Основна якість духу – розвиток (*svolgimento*). Дух, за Джентіле, перебуває в

² Отже, предмет, який хоч і мислять поза будь-яким умом, завжди є умовим предметом

³ припускає, що реальність не становить предмета й змісту людського ума, а отже, точніше кажучи, не є мисленням цього ума

постійному рухові, який усуває трансцендентність предмета чи реальності в цілому. Тому Джентіле вважає, що будь-яка реальність являє собою духовну реальність (*realità spirituale*), проте цю тезу аж ніяк не треба тлумачити в релігійному річищі, яке чуже його мисленню. Духовна реальність становить нашу концептуалізацію даного у відчуттях світу, який ми ніби наповнюємо своїм диханням, пізнаючи його. Духовна реальність є реальністю, яка дихає, а отже, взаємодіє із духом, що її пізнає. Важливо також зауважити, що італійський іменник *lo spirito* споріднений із дієсловом *spirare* (надихати, дмухати). Отже, дух концептуалізує на перший погляд трансцендентну реальність.

Цією відмінністю знехтував англійський перекладач, який передає обидва слова як «mind», не даючи змоги англійському читачеві побачити перехід від наївного, природного сприйняття реальності як чогось трансцендентного умові до духовної реальності, яка становить наслідок концептуалізації духом свого предмета – природи.

Насамкінець варто приділити увагу доцільності вживання іменника «ум» і похідного від нього прикметника «умовий» (*mentale*). У тексті Джентіле можна зустріти низку слів, які позначають різновиди пізнавальної активності людини. Це передусім *la mente* (ум), *lo spirito* (дух) та *la ragione* (розум). Під *la ragione* Джентіле розуміє Декартове *ratio*, тобто «потенцію емпіричного індивіда, який починає з себе наукове дослідження» [там само, р. 50]. Отже, *la ragione* становить досить вузький аспект пізнавальної активності, відповідальний за пов'язання причин і наслідків, іншими словами, за *розумування* (*ragionare*). Тому для перекладу *la mente* я використовував живомовне слово «ум» та похідний від нього прикметник «умовий». Це слово має необхідну для контексту теорії Джентіле нейтральність.

2. “*l'oggetto si risolve nel soggetto*”

У першому параграфі другої глави Джентіле увиразнює наступну якість духу. Усю аргументацію Джентіле в *Загальній теорії* можна розглядати як поступове прояснення якостей духу. *L'oggetto si risolve nel soggetto* – це закон пізнання духовної реальності або механізм концептуалізації природної, тобто трансцендентної реальності. Отже, за Джентіле об'єкт/предмет має розчинитися (*risolversi*) в суб'єкті. Дієслово *risolversi*, яке Джентіле вживає в своєму формулюванні закону, позначає розпад, розчинення, тобто він хоче сказати, що розвиток духу долає трансцендентність предмета, перетворюючи його на духовну, концептуалізовану реальність.

Процес концептуалізації, розчинення трансцендентного предмета Джентіле описує так: «Niente per noi ha valore di spirito, se non finisce con l'essere risolto in noi che lo conosciamo⁴» [там само, р. 14]. З цього міркування випливає, що пізнання, на думку Джентіле, полягає в подоланні природної дистанції до предмета, яку нам нав'язує чуттєве споглядання. Духовна цінність (*valore di spirito*) предмета створюється нами, коли ми долаємо відстань до предмета та розчиняємо його в собі. Проте це аж ніяк не імплікує зникнення предмета як такого, що означало б заперечення нашої можливості пізнавати предметний світ. Іншими словами, Джентіле аж ніяк не має на увазі, що дух ніби «поглинає» предметність. Суть його думки натомість у тім, що припущення незалежної, цілковито трансцендентної від

⁴ Ніщо не має для нас духовної цінності, якщо не розчиняється у нас, тих, хто пізнає.

нас реальності унеможлиблює утворення пізнавального зв'язку із цією реальністю, як наслідок, сама ідея пізнання стає абсурдною. Здається, що, кажучи про розчинення предмета в суб'єктові пізнання, Джентіле намагається прояснити, що ми не запозичуємо принципів пізнання світу з самого світу. Але водночас навряд чи існують підстави казати, що Джентіле ототожнює суб'єкта пізнання і предмет пізнання⁵. Він радше хоче обґрунтувати, що умови пізнання предмета не становлять властивості самого предмета, які ми маємо спочатку якось виявити, натомість даються взнаки під час пізнання предмета як властивості суб'єкта, який цей предмет пізнає. Саме так треба розуміти Джентілеву дещо метафоричну тезу про «розчинення» предмета в нас, тих, хто пізнає. Розчиняється не даний в чуттєвому спогляданні предмет, а його позірна епістемічна автономія. Розчинення предмета в суб'єктові підводить до наступної якості духу – його актуальності.

3. *L'attualità – attuare*

Актуальність духу являє собою його діяльність, котра полягає в постійному скорочуванні дистанції до предмета. Ця діяльність уможлиблює наше пізнання не лише конкретного предмета, а предметності взагалі. Цю динамічну властивість духу Джентіле передає за допомогою дієслова *attuare*, тобто актуалізувати, здійснювати, втілювати. Отже, розчиняючи предмет у своїй діяльності, дух актуалізує себе в предметі. Таку актуалізацію Джентіле і називає суб'єктом або суб'єктивністю реального, себто пізнання будь-яких фактів, станів справ чи предметів можливе лише завдяки здатності духу скорочувати відстань до них, тобто розчиняти предмет у собі, концептуалізувати його. Ось як це пояснює сам Джентіле: «*Chi dice fatto spirituale, dice spirito. E dire spirito è dire sempre individualità concreta, storica: soggetto che non è pensato come tale, ma attuato come tale*⁶» [там само, р. 16]. Суть цієї думки досить ясна: лише актуалізований в предметі суб'єкт утворює духовну реальність. Якщо ж суб'єкт протиставляють об'єктові, то його лише мислять як суб'єкта (*è pensato come tale*), але дистанція між суб'єктом та об'єктом зберігається. Тому дух постає як актуальний суб'єкт, що завжди конкретизований історично, адже актуалізація суб'єкта завжди розчиняє конкретний предмет, через який дається взнаки його здатність бути умовою можливості пізнання предметності як такої (духовна реальність).

5 Такої думки дотримується, наприклад, Себастьян Шатенфро, який вважає, що «Джентіле відповідає на проблему зв'язку ідеї та дійсності радикальним суб'єктивізмом: ідея, мислення і буття є тим самим, а дійсність не відокремлена від мислення, а випливає з нього» [Schattenfroh, 1999: S. 42]. Зрозуміло, що таким побитом Шатенфро намагається витлумачити закон пізнання духовної реальності. Але звернімо увагу, що Джентіле не каже про дійсність взагалі, а лише про духовну реальність, яка виробляється нами під час пізнання предметного світу. Ба більше, Джентіле твердить про духовну цінність предмета, яка виробляється завдяки розчиненню його природної трансцендентності щодо суб'єкта. Отож навряд чи існують підстави для такої радикальної інтерпретації, яку обстоює Шатенфро.

6 Хто говорить про духовний факт, той говорить про дух. Казати про дух завжди означає казати про конкретну, історичну індивідуальність, про суб'єкта, якого не просто мислять, а актуалізують як такого.

4. «*Vero è quel che si fa*»

Насамкінець розглянемо Джентілеві міркування про істину, які також можна зараховувати до його термінології. Його формула істини послідовно впливає з міркувань про якість духу. Розчинення предмета в суб'єктові та актуальність як якості духу являють собою його пізнавальну діяльність, тому логічно, що Джентіле прагне увиразнити критерій істинності такої діяльності.

Він починає з міркувань Джамбаттисти Віко про істину, яку він увиразнив у такій формулі: «*verum et factum convertuntur*», тобто істина та факт узгоджуються. По суті, міркування Джентіле про істину є інтерпретацією цієї формули. Він вказує на етимологію латинського іменника *factum*, яке походить від дієслова *facere* (робити) та позначає щось вже зроблене, втілене. Натомість Джентіле актуалізує цю формулу, кажучи, що «*vero è quel che si fa*», тобто «істинне те, що робиться». Він вживає італійське дієслово *farsi* у теперішньому часі, яке позначає діяльність, активність, роблення. Та чого він хоче таким чином досягнути? По-перше, він вказує на несубстанційність істини, яка, отже, не належить трансцендентному об'єктові, що його розчиняє в своїй актуальності дух. Отже, істина так само не є трансцендентною. По-друге, суб'єкт, на думку Джентіле, не є станом чи субстанцією, а тому він виробляє істину, а не шукає її на боці трансцендентного об'єкта, тобто актуальний суб'єкт не розглядає істину як властивість об'єкта, який у такому разі постачав би значущість нашим судженням про нього.

Ці міркування спонукають Джентіле до уточнення формули Віко: «*verum et fieri convertuntur*», тобто істина узгоджується із робленням. У такий спосіб філософ увиразнює динамічно-іманентний, а не статично-трансцендентний характер істини.

* * *

Насамкінець я хотів би висловити щирі подяки моєму другові Франческо Рейнеріо (Francesco Reinerio), докторантові університету імені Фридриха Шилера (м. Єна, Німеччина), який своїми порадами і консультаціями істотно допомагав мені розуміти особливості синтаксису, який вживає Джентіле, а також тосканізми, якими рясніє італійська мова автора «Загальної теорії духу як чистого акту».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Джентіле Д.* Общая теория духа как чистого акта // Джентіле Д. Избранные философские произведения: в 7 тт. – Краснодар: КрУ МВД России, 2008. – Т. 1. – 231 с.
- Gentile G.* Esprit, acte pur. – Paris, F. Alcan, 1925. – xv, 255 p.
- Gentile G.* Sekai zentai shugi taikai. 8, Junsui kodo no tetsugaku [in Japanese]. – Tokyo: Hakuyosha, Showa 14, 1940. – 431 p.
- Gentile G.* Teoria generale dello spirito come atto puro // Gentile G. Opere III. – Firenze: Le lettere, 2003. – 278 p.
- Gentile G.* The Theory of Mind as Pure Act. – London: Macmillan and C., 1922. – xxvii, 280 p.
- Schattenfroh S.* Die Staatsphilosophie Giovanni Gentiles und die Versuche ihrer Verwirklichung im faschistischen Italien. – Peter Lang: Frankfurt am Main, 1999. – xi, 221 p.

Стаття одержана редакцією 23.01.2013

Ivan Ivashchenko

A commentary on the Ukrainian translation of „The General Theory of Mind as Pure Act” by Giovanni Gentile

The commentary casts light on the specific of Gentile’s terminology used in his theory. In particular, is considered the difference between his usage of “lo spirito” (spirit) and “la mente” (mind).

Іван Іващенко, кандидат філософських наук, студент магістеріуму університету Мартина Лютера (Гале, Німеччина)

Иван Иващенко, кандидат философских наук, студент магистериума университета Мартина Лютера (Галле, Германия)

Ivan Ivashchenko, PhD in philosophy, master’s student at the Martin-Luther-University Halle-Wittenberg (Germany)
